অধ্যায় ১১ ঃ মেক্স ৱেবাৰ ঃ সামাজিক ক্ৰিয়া

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য
১১.২ পৰিচয়
১১.৩ সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ উপলব্ধি
১১.৩.১ সামাজিক ক্ৰিয়া
১১.৩.২ সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ অৰ্থ
১১.৪ প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞান আৰু সামাজিক বিজ্ঞান
১১.৫ সমাজতত্ত্ব অধ্যয়নৰ পদ্ধতি
১১.৬ মেক্স ৱেবাৰৰ অৱদানৱলীৰ সমালোচনাত্মক সমীক্ষা
১১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১১.৮ অধিক জানিবলৈ
১১.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১১.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- মেক্স ৱেবাৰে সমাজতত্ত্বলৈ আগবঢ়োৱা মূখ্য অৱদানবোৰ বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব
- সামাজিক ক্ৰিয়াকলাপ আৰু ইয়াৰ চাৰিবিধ আদৰ্শ বাখ্যা কৰিব পাৰিব
- সামাজিক ক্ৰিয়াকলাপৰ ব্যক্তিমূলক বা ব্যক্তিসম্বন্ধীয় বিশ্লেষণ আৰু সমাজতত্ত্বত ইয়াৰ প্ৰয়োজনীয়তা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ সৈতে সমাজ বিজ্ঞান সমূহক তুলনা কৰিব পাৰিব
- মেক্স ৱেবাৰে আগবঢ়োৱা সমাজতত্ত্ব অধ্যয়ণৰ পদ্ধতি বা প্ৰণালীসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

পূৰ্ব্বোক্ত পাঠগোটত আমি ইমাইল দুৰখেইম (Emile Durkheim) আৰু সমাজতত্ত্বলৈ তেওঁৰ অৱদান সম্পৰ্কে পঢ়ি আহিছো। ৱেবাৰ আছিল দুৰখেইমৰ সমসাময়িক আৰু সমাজতত্ত্বৰ ১৯ শতিকাৰ বিচাৰ পদ্ধতিসমূহৰ দৰে তেৱোঁ বিজ্ঞানৰ সেই দিশটোৰ বিকাশ সাধন কৰাটোহে বিচাৰিছিল যিয়ে বিষয়টো আগুৱাই নি আৰু বিস্তাৰ সাধন কৰিব বুলি তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁৰ বিভিন্ন কাম-কাজবোৰে বিংশ শতিকাৰ সমাজতত্ত্ব বিষয়ৰ সম্প্ৰসাৰণত আৰু বিকাশত গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৱ পেলাইছিল।

১৮৬৪ চনত জার্মানৰ এৰফুর্টত (Erfurt) মেক্সৰেবাৰৰ জন্ম হৈছিল। তেখেতৰ সম্পূর্ণ নাম আছিল কার্ল ইমিল মেক্সমিলিয়েন ৰেবাৰ। তেওঁক সমাজতত্ত্বৰ এগৰাকী প্ৰতিষ্ঠাপক পিতৃ হিচাপে আখ্যা দিয়া হয়।

ৰেবাৰে সমাজতত্ত্বক "সামাজিক ক্ৰিয়াকলাপক ব্যক্তিনিষ্ঠ বিশ্লেষণ" বুলি অভিহিত কৰিছে। তেওঁৰ মতে সামাজিক ক্ৰিয়াকলাপ সমাজ এখনৰ মূল উপাদান আৰু এই ক্ৰিয়াকলাপবোৰ ব্যক্তি বিশেষৰ উদ্দেশ্য বা অভিপ্ৰায় তথা ইচ্ছাশক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। আনকথাত ব্যক্তিয়ে নিজৰ ক্ৰিয়াৰ অর্থ নির্দ্ধাৰণ কৰে আৰু সমাজৰ অন্যান্য সকলৰ সৈতে ভাব বিনিময় কৰে। এজন গৱেষণাকাৰীৰ মূল কার্য্য হ'ল কর্তাসকলৰ ক্ৰিয়াৰ অর্থ উদঘাটন কৰি বিশ্লেষণ কৰা। সামাজিক ক্ৰিয়াৰ এই ব্যক্তিনিষ্ঠ ধাৰাৰ উদ্‌ঘাটন আৰু বিশ্লেষণৰ বাবে ৰেবাৰে এটা বিস্তৃত পদ্ধতি প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে।সামাজিক তত্ত্বৰ প্ৰতি ৰেবাৰৰ বৰঙণি দুৰখেইমে আগবঢ়োৱা বৰঙণিৰ পৰিপূৰক। দৰাচলতে দুৰখেইমে তেওঁৰ তত্ত্বৰ যি অংশসমূহ বাদ দি গৈছিল ৰেবাৰে সেই অংশসমূহ পূৰণ কৰি গৈছে। ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়টিত আমি জ'র্জ চিমেলৰ সমাজতত্ত্বলৈ অৱদান সম্পর্কে আলোচানা কৰিছিলোঁ। এই অধ্যায়টোৰ লগতে পৰৱর্তী পাঠগোট কেইটাত আমি সমাজতত্ত্ব বিষয়ত মেক্স ৰেবাৰৰ অৱদান সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

১১.৩ সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ উপলব্ধি

আগতে উল্লেখ কৰি অহাৰ দৰে ৰেবাৰৰ বাবে সমাজতাত্বিক বিশ্লেষণ হ'ল "সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ উপলব্ধি", ইয়াত দুটা মূল উপাদান জড়িত হৈ আছে—

- সামাজিক ক্ৰিয়া
- ইয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ অর্থ

জানি থোৱা ভাল

সমাজতত্ত্বৰ অর্থবোধক ব্যাখ্যাই ব্যক্তি আৰু তেওঁৰ ক্ৰিয়াকলাপক মূল উপাদান অথবা ইয়াৰ 'পৰমাণু'ৰ দৰে গণ্য কৰে। ব্যক্তিয়েই শেষ সীমা তথা অর্থমূলক ব্যৱহাৰ বা আচৰণ কেৱল মাত্ৰ বহনকাৰী ৰাজ্য, সংস্থা, সামন্তবাদ আদিৰ দৰে ধাৰণাবোৰে মানুহৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক সহযোগিতাৰ বিষয়ে নির্দেশ কৰে। গতিকে এই ধাৰণাবোৰৰ সৈতে জড়িত ব্যক্তি সমূহৰ ক্ৰিয়া কলাপৰ অধ্যয়নৰ জৰিয়তে ইয়াৰ ক্ৰিয়া কলাপ জনাটোৱে সমাজতত্ত্বৰ কাম।

১১.৩.১ সামাজিক ক্ৰিয়া

ৰেবাৰে সমষ্টিত নহয় ব্যক্তি বিশেষতহে গুৰুত্ব দিছিল। সমষ্টিসমূহ, যেনে— ৰাষ্ট্ৰ, সংঘ বা সমিতি, ইত্যাদিবোৰ কেৱল ব্যক্তিৰ কোনো নির্দিষ্ট ক্ৰিয়াৰ ফলাফল আৰু সংগঠনৰ প্ৰণালী হিচাপে গণ্য কৰিব লাগিব। গতিকে ৰেবাৰে ব্যক্তিজনৰ ওপৰত তথা

তেওঁৰ ক্ৰিয়াৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। কিন্তু তেখেতে কোনো ব্যক্তিৰ 'সামাজিক কার্য্যক' হে সমাজবিজ্ঞান আৰু সমাজতত্ত্বৰ প্ৰকৃত বিষয়বস্তু বুলি চিহ্নিত কৰিছিল।

"কোনো ক্ৰিয়া তেতিয়াহে সামাজিক হ'ব যেতিয়া ই অন্যান্যসকলৰ আচৰণৰ প্ৰতি নজৰ ৰাখিব আৰু আচৰণ প্ৰক্ৰিয়াটোৰ সৈতে দিক্‌বিন্যাস মিলাই ল'ব।" ৱেবাৰৰ সংজ্ঞাটোৱে দুটা মৌলিক উপাদানৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিছে—

- সামাজিক ক্ৰিয়াকলাপ অন্যান্যসকলৰ মুখাপেক্ষী। বিভিন্ন ব্যক্তিৰ মাজত স্থাপন হোৱা সামাজিক সংযোগিতাই ব্যক্তিসমূহক সমূহীয়া আচৰণৰ পথলৈ ধাবিত কৰে।
- সামাজিক ক্ৰিয়াৰ এটা গুণ হ'ল ইয়াৰ অর্থ।ইয়াক কর্তাই নিজৰ ক্ৰিয়াক অর্থহীন বা অর্থপূর্ণ আদি শব্দেৰে বুজায়।অর্থসমূহৰ প্ৰকৃতি হ'ল ব্যক্তিনিষ্ঠ। আন কথাত কোনো নির্দিষ্ট উদ্দেশ্য যিয়ে কোনো ক্ৰিয়াক সামাজিক ক্ৰিয়াৰ মর্য্যাদা দিয়ে তেনে উদ্দেশ্যেৰে কর্তাই কৰা কোনো ক্ৰিয়াক কর্তাই যিদৰে ব্যাখ্যা কৰে সেয়াই হ'ল অর্থ। ৱেবাৰে অর্থৰ উপলব্ধিকৰণ আৰু আদর্শ নমুনাক সামাজিক ক্ৰিয়া অধ্যয়নৰ এক সফল তথা প্ৰভাৱশালী পদ্ধতি বুলি গণ্য কৰিছিল।
- **সামাজিক ক্ৰিয়াৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ঃ** ৱেবাৰে উল্লেখ কৰা অনুযায়ী সামাজিক ক্ৰিয়াকলাপৰ বৈশিষ্ট্য সমূহ হ'ল—
  - সামাজিক ক্ৰিয়াকলাপবোৰ **ব্যক্তিৰ উদ্দেশ্য আৰু ইচ্ছা** বা অভিপ্ৰায়ৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। এইবোৰ অর্থপূর্ণ আচৰণ।
  - যেতিয়া কোনো আচৰণ কিছুমান উদ্দেশ্যৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে তেতিয়া তাক ক্ৰিয়া বা কার্য্য বুলি কোৱা হয়। কিন্তু প্ৰত্যেক ক্ৰিয়াই 'সামাজিক' নহয়। কেৱল সেইসমূহ ক্ৰিয়াহে 'সামাজিক' যিসমূহে **অন্যান্যসকলৰ আচৰণক লেখত** লয়। যেতিয়া কোনো এজন ব্যক্তিৰ ক্ৰিয়াকলাপ আন ব্যক্তিৰ ক্ৰিয়া বা আচৰণৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত বা পৰিচালিত হয় তেতিয়া ইয়াক সামাজিক ক্ৰিয়া বোলা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, ব্যক্তিগত প্ৰার্থনা সামাজিক নহয়। একেদৰে, কোনো অর্থনৈতিক ক্ৰিয়াই যদি আনৰ আচৰণৰ ওপৰত প্ৰভাৱ নেপেলায় তেন্তে সেইটোক সামাজিক ক্ৰিয়া বুলি কোৱা নহয়।
  - বিভিন্ন ব্যক্তিৰ মাজত ঘটা প্ৰত্যেকবিধ যোগাযোগেই সামাজিক বিধৰ নহয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, দুজন চাইকেল আৰোহী বিভিন্ন বাধা অতিক্ৰম কৰি পথেৰে গৈ থকাটো স্বাভাৱিক ক্ৰিয়া কিন্তু সামাজিক ক্ৰিয়া নহয়। যদিহে দুয়োজন চাইকেল আৰোহীয়ে ইজনে সিজনক খুন্দিয়াব বিচাৰে বা সংঘর্ষৰ পিছত তর্কত লিপ্ত হয় তেন্তে ইয়াক আমি সামাজিক ক্ৰিয়া বুলিব পাৰিম। পৰিৱেশটোত কেৱল আন এজন ব্যক্তিৰ উপস্থিতিৰ বাবেই কোনো ক্ৰিয়া সামাজিক ক্ৰিয়া নহয়, দুয়োজন ব্যক্তিৰ মাজত **পাৰস্পৰিক সংযোগ** স্থাপন হলে ব্যক্তিগত ক্ৰিয়াই সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ৰূপ লয়।

- সামাজিক ক্ৰিয়া বহুতো ব্যক্তিৰ মিল থকা বা সাদৃশ্যগত কার্য্যৰ সৈতে একে নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে হঠাৎ বৰষুণ আৰম্ভ হলে প্ৰত্যেকজন বাটৰুৱাই নিজকে বৰষুণৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ হয়তো ছাতি মেলি ল'ব অথবা কৰবাত মূৰ গুজিবলৈ চাব। ইয়াৰ উপৰি কোনো এক ভিৰ পৰিৱেশত এজন ব্যক্তিয়ে সাধাৰণতে জুমটোৰ আন ব্যক্তিসকলৰ দৰে একে আচৰণ কৰা দেখা যায়। এইবোৰ সামাজিক ক্ৰিয়া নহয় কাৰণ ইয়াত কোনো নির্দিষ্ট লক্ষ্য বা উদ্দেশ্য জড়িত হৈ থকা নাই।
- সামাজিক ক্ৰিয়া ব্যক্তিৰ অতীত, বর্তমান অথবা প্ৰত্যাশিত ভৱিষ্যতৰ আচৰণৰ ভিত্তিতো সৃষ্টি হব পাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, অতীতৰ কোনো ঘটনাৱলীৰ প্ৰতিশোধ হিচাপে, বর্তমানৰ পৰিস্থিতিত প্ৰতিৰক্ষা দিবলৈ অথবা ভৱিষ্যতৰ কোনো আনুমানিক আক্ৰমণৰ বিৰুদ্ধে যুজিবলৈ সামাজিক ক্ৰিয়াৰ পৰিচালনা হয়।

➢ **প্ৰকাৰ ঃ** "আদর্শ নমুনা" পদ্ধতিৰ দ্বাৰা ৰেবাৰে চাৰিবিধ সামাজিক ক্ৰিয়াৰ "আদর্শ নমুনা"ৰ মাজত পার্থক্য বিচাৰি উলিয়াইছে। এইসমূহ হ'ল— স্নেহমূলক বা গুণ গত, পৰম্পৰাগত, মূল্যবোধক আৰু যুক্তিমূলক ক্ৰিয়া।

জানি থোৱা ভাল

'Ideal Type' বা আদর্শ নমুনা হ'ল বাস্তৱ জগতৰ বিভিন্ন ঘটনাৰ তুলনামূলক ব্যাখ্যা দিয়াৰ নিমিত্তে গঠিত কিছুমান বৈশিষ্ট্যপূর্ণ 'আর্হি' বা 'কল্পনাকৃত আর্হি' কিন্তু এই আর্হিকেই অতি উত্তম বিধৰ আর্হি বুলি ক'ব নোৱাৰি।

ৰেবাৰৰ মতে উক্ত চাৰিবিধৰ যুক্তিমূলক আৰু মূল্যবোধক ক্ৰিয়া সম্পূর্ণৰূপে সামাজিক ক্ৰিয়া। কিন্তু আন দুবিধ গুণগত আৰু পৰম্পৰাগত ক্ৰিয়া অর্থমূলক আৰু ব্যক্তিৰ আচৰণৰ দ্বাৰা পৰিচালিত নোহোৱা বাবে ই সম্পূর্ণৰূপে সামাজিক ক্ৰিয়া নহয়।

- **স্নেহমূলক বা গুণগত ক্ৰিয়া ঃ** এইবোৰ ক্ৰিয়াই কোনো ব্যক্তিৰ আবেগ, উদ্বেগ আৰু অনুভূতিক স্বতঃস্ফূর্ত তথা প্ৰবলভাৱে প্ৰকাশ কৰে। এই ক্ৰিয়াবোৰ আনৰ আধাৰত সৃষ্টি হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, ক্ৰিকেট খেল এখন চলি থাকোতে কেতিয়াবা পৰাজয় বৰণ কৰিবলগীয়া হলে দর্শকে উক্ত দলৰ খেলুৱৈৰ ওপৰত বটল আদিৰে আক্ৰমণ কৰা দেখা যায়। এইবোৰ সেই দর্শকবৃন্দৰ খেলুৱৈৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ ক্ষোভৰ স্বতঃস্ফূর্ত বর্হিপ্ৰকাশ।
- **পৰম্পৰাগত ক্ৰিয়া ঃ** অতীজৰ পৰা চলি অহা বিশ্বাস প্ৰথা তথা ৰীতি-নীতিবোৰে এজন ব্যক্তিৰ স্বাভাৱিক ধর্মৰ দৰে ক্ৰিয়া কৰে আৰু এই ক্ৰিয়াবোৰ অতীতৰ পৰা মানি অহা বাবেই বর্তমানতো পালন কৰা হয়। এইবোৰ ক্ৰিয়াৰ বাবে ব্যক্তি এজনে কোনো কল্পনাকৃত লক্ষ্যৰ অথবা ইয়াৰ মূল্যতো বা কোনো অনুভূতিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হোৱাৰ প্ৰয়োজন নহয়, কেৱল মাত্ৰ পৰম্পৰাক সন্মান জনাই

সেই অনুসৰি ক্ৰিয়া কৰিব লাগে। উদাহৰণ স্বৰূপে, পূজা-পাৰ্বণত অংশগ্ৰহণকাৰীয়ে পালন কৰা বিভিন্ন নীতি-নিয়মসমূহ পৰম্পৰাগত ক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা পৰিচালিত।

- **যুক্তি সঙ্গত বা যুক্তিপূৰ্ণ ক্ৰিয়া ঃ** এইবোৰ মূল্যবোধৰ ভিত্তিত কৰা যুক্তি সঙ্গত ক্ৰিয়া। ক্ৰিয়াৰ শেষ বা ফলাফল পূৰ্ব-নিৰ্দ্ধাৰিত (মূল্য ভিত্তিক) হোৱা বাবে ব্যক্তিজনে অৰ্থাৎ কৰ্তাই কোনো প্ৰশ্ন নকৰাকৈয়ে নিজকে কামটোত সমৰ্পিত কৰে। তেওঁ লক্ষ্যত উপনীত হব পৰাকৈ কেৱল দিশ সমূহ বাচি উলিয়ায়। উদাহৰণ স্বৰূপে, দেশপ্ৰেম এজন সৈনিকৰ কাৰণে জীৱনৰ আটাইতকৈ মূল্যৱান বস্তু আৰু ইয়াৰ বাবে তেওঁ নিজৰ জীৱন উচৰ্গিত কৰিবলৈও কুণ্ঠাবোধ নকৰে। তেওঁৰ কাৰণে দেশসেৱাতকৈ ব্যক্তিগত সফলতা অথবা জীৱনৰ আন দিশত হোৱা পৰাজয় আদি মূল্যহীন।
- **যুক্তিমূল ক্ৰিয়া ঃ** এই ক্ৰিয়াত কৰ্তাই বা ব্যক্তি এজনে দুটা কথাত মনোনিবেশ কৰে। প্ৰথমে, তেওঁৰ লক্ষ্য বা উদ্দেশ্যৰ উপযোগিতাৰ সমীক্ষণ চলায় আৰু দ্বিতীয়তে, এই লক্ষ্যত উপনীত হবৰ বাবে নিৰ্বাচিত বিভিন্ন পথসমূহক চালিজাৰি চায় বা এক তুলনামূলক অধ্যয়ন কৰে। ব্যক্তিজনে নিজৰ লক্ষ্য যুক্তিৰ ভিত্তিত স্থিৰ কৰি লয় আৰু ইয়াত উপনীত হ'ব পৰাকৈ তেওঁৰ সামৰ্থ অনুযায়ী এক পথ বাচি উলিয়ায়। উদাহৰণ স্বৰূপে, এজন ছাত্ৰই কলেজীয়া শিক্ষাৰ আৰম্ভণি কৰিবলৈ গৈ প্ৰথমে তেওঁ অধ্যয়ন কৰিব বিচৰা বিষয়টোৰ উপযোগিতা সম্বন্ধে সমীক্ষণ চলাব আৰু তাৰ পিছত বিভিন্ন কলেজসমূহৰ মাজৰ কোনখন কলেজে তেওঁক উক্ত বিষয়টোত আটাইতকৈ ভাল শিক্ষা দিব পাৰিব সেয়া তেওঁ চালিজাৰি চাব।

ৱেবাৰে শেষত স্পষ্টীকৰণ দিছে যে সামাজিক ক্ৰিয়াৰ উক্ত তালিকাখনত থকা চাৰি প্ৰকাৰৰ ক্ৰিয়াই সামাজিক ক্ৰিয়াৰ সম্পূৰ্ণ শ্ৰেণীবিভাজন নহয়। এইবোৰ আদৰ্শ নমুনা মাত্ৰ, বাস্তৱ জগতত আৰু অসংখ্য বিধৰ সামাজিক ক্ৰিয়া আছে। ৱেবাৰে মূলতে সামাজিক বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়া অধ্যয়ন কৰাৰ উদ্দেশ্যে উক্ত চাৰি প্ৰকাৰৰ ক্ৰিয়াৰ উল্লেখ কৰিছে।

শেষত ৱেবাৰে উল্লেখ কৰিছে যে আধুনিক সমাজৰ ব্যক্তিৰ আচৰণ আমোলাতন্ত্ৰ আৰু ঔদ্যোগীকৰণবাদৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। সেয়েহে, তেওঁলোকৰ ক্ৰিয়া কলাপবোৰ পৰম্পৰা, মূল্যবোধ, আৱেগ আদিতকৈ যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হোৱা দেখা যায়।

১১.৩.২ সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ অৰ্থ

ৱেবাৰৰ মতে, মানুহে নিজৰ ক্ৰিয়া আনৰ সৈতে সম্পৰ্কিত কৰে ক্ৰিয়াৰ অৰ্থৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি। ইয়াত নিহিত অৰ্থ হ'ল—

- তেওঁলোকে ক্ৰিয়াৰ মাজেৰে **পূৰ্বজ্ঞাত কিছুমান ফলাফলত উপনীত** হ'ব বিচাৰে আৰু ইয়াৰ বাবে কিছুমান নিৰ্দিষ্ট পথ বাচি লয়।

- আগতে উল্লেখ কৰি অহাৰ দৰে এই ক্ৰিয়াবোৰ **আনক উদ্দেশ্য কৰা হয়**। ব্যক্তিসকল নিজস্ব উদ্দেশ্যৰ সিদ্ধিৰ বাবে আন ব্যক্তিৰ সম্পৰ্কত উক্ত ক্ৰিয়া সম্পন্ন কৰে।
- ওপৰোক্ত গুণে ব্যক্তিৰ ক্ৰিয়াক অৰ্থপ্ৰদান কৰে। সামাজিক ক্ৰিয়া অৰ্থমূলক বা **অৰ্থপূৰ্ণ ক্ৰিয়া**।
- যিহেতু ব্যক্তিজনে বা কৰ্তাই নিজে ক্ৰিয়াৰ নিৰ্বাচন আৰু সম্পাদন কৰে সেয়েহে উক্ত ক্ৰিয়াৰ অৰ্থও ব্যক্তিজনৰ বা **কৰ্তাৰ দৃষ্টিভঙ্গী অনুযায়ী নিৰ্দ্ধাৰিত হয়**। অৰ্থাৎ ক্ৰিয়াৰ অৰ্থ ব্যক্তি সম্বন্ধীয়।
- ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল, এয়ে যে সামাজিক ক্ৰিয়াৰ (কৰ্তাৰ নিজৰ দৃষ্টিত আনৰ উদ্দেশ্যে কৰা) সেই লক্ষ আৰু লক্ষ্য সাধনৰ সমল, যাক কৰ্তাৰ (বা নীৰিক্ষকৰ) এনে যেন লাগে যে বিচাৰ্য্য আচৰণৰ বাবে **যথোপযুক্ত কাৰণ আছে**। এইবোৰ সামাজিক ক্ৰিয়াৰ কাৰণ বা উদ্দেশ্য হিচাপে কাম কৰে, আন অৰ্থত এইবোৰ সামাজিক ক্ৰিয়াক পৰিচালনা কৰা কাৰণ বা উদ্দেশ্য।
- গতিকে সমাজতাত্ত্বিক বিশ্লেষণ **সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ** অৰ্থৰ উদঘাটন আৰু বিশ্লেষণৰ সৈতে জড়িত হোৱাটো আৱশ্যক। ইয়াকেই ৰেবাৰে "ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ উপলব্ধি" বুলি বৰ্ণাইছে। তেওঁ ইয়াক Verstehen অৰ্থাৎ অৰ্থৰ উপলব্ধিকৰণ বুলি অভিহিত কৰিছে। ইয়েই তেখেতৰ পদ্ধতিগত অভিধাৰণাৰ মূল। ইয়াত গৱেষকে কৰ্তাৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা 'অৰ্থক' উপলব্ধি কৰিব লাগিব (এই পদ্ধতিক emic বিচাৰ পদ্ধতি বুলি কোৱা হয়)

ৰেবাৰক ব্যাখ্যামূলক সমাজতত্ত্বৰ প্ৰতিষ্ঠাতা হিচাপে দাবী জনোৱা হয়। সমাজতত্ত্ব বিশ্লেষণৰ অঙ্গ হিচাপে সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ উপলব্ধিৰ ধাৰণাটো ৰেবাৰৰ নিজস্ব উদ্ভাৱন। ই সমাজতাত্ত্বিকসকলক বিষয়বস্তুৰ পৰিসৰ নিৰ্ণয় কৰাত আৰু সমাজ-বিজ্ঞানৰ সমূহ বিশেষ শাখা-প্ৰশাখাৰ বিভাগ এই দুয়োটা ক্ষেত্ৰত অৰিহণা আগবঢ়াইছে।

জানি থোৱা ভাল

ৰেবাৰৰ মতে 'অৰ্থ' শব্দটোৱে কোনো এজন নিৰ্দিষ্ট কৰ্তাৰ এটা নিৰ্দিষ্ট ক্ৰিয়াৰ 'প্ৰচলিত অৰ্থ'অথবা বিভিন্নজনৰ ক্ৰিয়াৰ এটা ঊমৈহতীয়া অৰ্থ অথবা হয়তো কোনো নিৰ্দিষ্ট ধৰণৰ ক্ৰিয়াৰ কৰ্তা বা কাল্পনিক কৰ্তাৰ তাত্ত্বিকভাৱে ধাৰণা কৰা এক শুদ্ধ ব্যক্তিনিষ্ঠ অৰ্থক বুজায়।

১১.৪ প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞান আৰু সামাজিক বিজ্ঞান

ৰেবাৰে সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ উপলব্ধিত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। সমাজতত্ত্বৰ ইয়েই কেন্দ্ৰীয়বিষয় হোৱা বাবে ই সমাজতত্ত্বক বিজ্ঞানসন্মতভাৱে আগবাঢ়ি যোৱাত সহায় কৰিব।

সামাজিক ক্রিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ব্যাখ্যা আগবঢ়াওঁতেও বস্তুনিষ্ঠতা (অর্থাৎ গৱেষণাকাৰীৰ পক্ষপাতিত্ব-মূলক আৰু নিজস্ব দৃষ্টিভঙ্গী প্রয়োগ নকৰাকৈ তথ্য সংগ্রহ আৰু ব্যাখ্যাকাৰী গুণ আহৰণ কৰিব পাৰি।

ৱেবাৰে প্রাকৃতিক বিজ্ঞান আৰু সমাজবিজ্ঞানৰ ওপৰত তুলনামূলক অধ্যয়ন কৰি এই দুয়োবিধৰ মাজত থকা কিছুমান সাদৃশ্য আৰু পার্থক্য উল্লেখ কৰিছে।

জানি থোৱা ভাল

তেওঁ দেখুৱাইছিল যে সমাজবিজ্ঞানে অধ্যয়ন কৰা বিষয়বস্তু সমূহ প্রাকৃতিক বা ভৌতিক বিজ্ঞানে অধ্যয়ন কৰা বিষয় বস্তুসমূহৰ দৰে নহয়, বৰং এইবোৰ চিন্তন, প্রতিফলন আদিৰ সৈতে জড়িত। গতিকে সমাজবিজ্ঞানত আমি কোনো এজন ব্যক্তিয়ে কিয় চিন্তা কৰে আৰু এটা নির্দিষ্ট ধৰণে আচৰণ কৰে সেই সম্পর্কে অধ্যয়ন কৰোঁ। ই প্রাকৃতিক বিজ্ঞানৰ ওলোটা। প্রাকৃতিক বিজ্ঞানত একোটা অনু বা পৰমাণুৱে কিয় চিন্তা কৰে বা এটা নির্দিষ্ট ধৰণে আচৰণ কৰে সেই সম্পর্কে অধ্যয়ন কৰা নহয়।

- **পার্থক্য ঃ** সমাজ বিজ্ঞান আৰু প্রাকৃতিক বিজ্ঞানৰ মাজৰ মূল পার্থক্য হ'ল ইয়াৰ উপাদানৰ মাজত থকা ভিন্নতা। প্রাকৃতিক বিজ্ঞান কোনো এক ঘটনাৰ বাহ্যিক বিষয়বস্তুৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে। আনহাতে, সমাজ বিজ্ঞানত ব্যক্তিজনৰ উদ্দেশ্য আৰু আভ্যন্তৰীণ অর্থৰ ভিত্তিত ক্রিয়াৰ বাখ্যা তথা প্রকাশ কৰা হয়। সামাজিক ক্রিয়াসমূহ বস্তুগতভাৱেও দেখুৱাব পাৰি (ডুর্খেমৰ মত অনুযায়ী) কিন্তু ইয়াৰ বাবে এই ক্রিয়াসমূহৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ অর্থ বর্ণনা কৰাটো প্রয়োজন।
- **সাদৃশ্য ঃ** দুয়োবিধ বিজ্ঞানে নিজস্ব বিষয়বস্তু বা ঘটনাৱলীৰ মাজত সার্বজনীনভাৱে বৈধ সাধৰণীকৰণ (Universally Valid Generalisation) কৰিব বিচাৰে। সমাজ বিজ্ঞানে মানুহৰ আচৰণৰ বিশেষকৈ কাৰণ আৰু ক্রিয়াৰ মাজত ভাবমূলক সাধাৰণীকৰণ। আনহাতে, প্রাকৃতিক বিজ্ঞানে প্রাকৃতিক ঘটনাৱলীৰ মাজত ভাবমূলক নীতিৰ সন্ধানত থাকে।
- দুয়োবিধ বিজ্ঞানৰ পদ্ধতি আৰু কার্য্যপ্রণালীৰ মাজতো কোনো মূল প্রভেদ দেখা নাযায়।
- দুয়োবিধ বিষয়েই ঘটনাৱলীৰ বস্তুনিষ্ঠ বিশ্লেষণৰ সৈতে জড়িত।

জানি থোৱা ভাল

ৱেবাৰৰ মতে অনুসন্ধানকাৰীয়ে পৰীক্ষণৰ বাবে বাচি উলিওৱা সমস্যাটো মূল্যবোধ সম্পন্ন। ইয়াত কোনো ধৰণৰ বৈজ্ঞানিক উপাদান নাথাকে। প্রত্যেক ব্যক্তিয়ে স্বকীয়ভাৱে আগবাঢ়ি গৈ নিজৰ মূল্যবোধৰ ভিত্তিত এটা বিষয়ক উপযুক্ত বুলি বাচি লয় আৰু ইয়াকে ৱেবাৰে Wertbeziehung অর্থাৎ মূল্যতা সম্পর্কীয়

(Value Relevance) বুলি উল্লেখ কৰিছে। আমি আগতেই উল্লেখ কৰি আহিছোঁ যে এইটো সামাজিক ক্রিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ ব্যাখ্যা তথা সমাজতাত্ত্বিক বিশ্লেষণৰ মূল বিষয়।

মূল্যতা বা মূল্যবোধ সম্পৰ্কীয় ক্রিয়া নিৰপেক্ষ মূল্যবোধ (বিজ্ঞানৰ প্রমাণষ্ক)ৰ পৰা পৃথক। কোনো এজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ ইচ্ছা অনুযায়ী বিষয়বস্তু নির্বাচন কৰিলে ইয়াৰ বস্তুগত ব্যাখ্যা নাশ হৈ নাযায় আৰু এই ব্যাখ্যা তথা অনুৰূপ উক্তিৰ সত্যা-সত্য মূল্যহীন বিশ্লেষণৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। নিৰপেক্ষ মূল্যবোধত কোনো এজন সমাজ বিজ্ঞানীয়ে মূল্যভিত্তিক বিষয় বাচি লোৱাৰ সময়ত তাত তেওঁৰ নিজস্ব অথবা আন ব্যক্তিৰ মূল্যতা থকাৰ লগতে এজন বিজ্ঞানী হিচাপে বিজ্ঞানৰ নীতিসমূহো অনুকৰণ কৰিব লাগিব।

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ তলত উল্লেখ কৰা সমূহ সত্য নে অসত্য—

ক) প্রাকৃতিক বিজ্ঞান আৰু সমাজ বিজ্ঞান অধ্যয়নৰ উপাদান বা বিষয়বস্তুসমূহ একে।

খ) প্রত্যেক বিধ ক্রিয়াক সামাজিক ক্রিয়া বুলিব পাৰি।

গ) ৱেবাৰে উল্লেখ কৰা চাৰি প্রকাৰৰ ক্রিয়া প্রকৃততে "আদর্শ নমুনা"।

ঘ) ৱেবাৰৰ মতে আধুনিক সমাজত ক্রিয়া আৰু আচৰণসমূহৰ ওপৰত যুক্তিসঙ্গত মূল্যবোধে (Wertrational) প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰে।

১১.৫ সমাজতত্ত্ব অধ্যয়ণৰ পদ্ধতি

ৱেবাৰৰ মতে মানৱ আচৰণৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ গুণসমূহ জানিব পৰাটো একোজন বিজ্ঞানীৰ মানৱ ক্রিয়াৰ কাৰণগত অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পৰা ক্ষমতাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। এটা শুদ্ধ ব্যাখ্যালৈ আগবাঢ়িব পাৰি যেতিয়া প্রকাশ্য ক্রিয়া আৰু অভিপ্রায় দুয়োটাই শুদ্ধভাৱে অনুমান কৰিব পাৰি আৰু একে সময়তে দুয়োটাৰে সম্বন্ধ অর্থপূর্ণ ভাৱে বুজিব পাৰি। এজন গবেষকে সামাজিক ক্রিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ অর্থ বিস্তৃত তথা শুদ্ধভাৱে ব্যাখ্যা কৰিবলৈ ৱেবাৰে নিম্ন উল্লেখিত পদ্ধতি তথা ধাৰণাসমূহ আগবঢ়াইছে।

- **সহানুভূতিশীল আত্মদর্শন (Sympathetic Introspection) ঃ** সহানুভূতিশীল আত্মদর্শন সামাজিক ক্রিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ বিশ্লেষণৰ মূল পদ্ধতি। "কোনো ঘটনাৱলীৰ সৈতে ব্যক্তিজনে নিজকে উক্ত স্থানত কল্পনা কৰি লৈ নিজস্ব অভিজ্ঞতাৰে সহানুভূতিশীল ভাৱে অংশ গ্রহণ কৰিলে ঘটনাৱলীৰ অর্থসম্বন্ধে শুদ্ধ বাখ্যা কৰিব পাৰে"।
- **সামাজিক সম্বন্ধ (Social Relationship) ঃ** মানুহৰ সামাজিক সম্বন্ধসমূহ ইচ্ছাপূর্বক, অর্থপূর্ণ আৰু প্রতিৰূপক বিধৰ। ৱেবাৰৰ মতে এই ধৰণৰ সম্বন্ধ সমাজত ছয়বিধ আছে আৰু এইবোৰক তেওঁ "সামাজিক ক্রিয়াৰ সৃষ্টিমূলক প্রকাৰ" বুলি কৈছে। লার্চনে আকৌ

এই ছয় প্রকাৰ সম্বন্ধক বিস্তৃতভাৱে চিহ্নিত কৰিছে আৰু সেই কেইবিধ হ'ল— আচাৰ-ব্যৱহাৰ, ৰীতি-নীতি, যুক্তিসঙ্গত সৃষ্টি, ফেশ্যন দেশাচাৰ আৰু আইন প্রণালী।

- **প্রকাৰবাদী বিশ্লেষণ (Typological Analysis) ঃ**
  - **আদর্শ নমুনা ঃ** গৱেষণাকাৰীৰ বাবে আদর্শ নমুনা পদ্ধতি সামাজিক ক্রিয়া বিশ্লেষণৰ কাৰণে উপযুক্ত পদ্ধতি। আদর্শ নমুনাসমূহ তাত্ত্বিক আৰ্হি। এইবোৰ অনুমান কৰি লোৱা ধৰণ। যদি আমি কল্পনা কৰি লওঁ যে ব্যক্তিসমূহ যুক্তি তথা এক চৰম অন্তর্দ্বন্দ্বৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয় আৰু কোনো আৱেগ অনুভূতিয়ে ইয়াৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলাব নোৱাৰে তেন্তে ইয়াৰ অন্তর্গত ক্রিয়াৰ ভাৱার্থ ধাৰণাই আদর্শ নমুনাৰ ৰূপ লব। এনে পৰিস্থিতিত ব্যক্তি তথা দলৰ প্রকৃত আচৰণক আদর্শ নমুনা আচৰণৰ পৰা আতৰত ৰাখি অধ্যয়ন কৰিব লাগিব।
  - **ঐতিহাসিক কাৰণৰ সমাজতাত্ত্বিক কাৰণ ঃ** ঐতিহাসিক 'কাৰণে', এক অতুলনীয় পৰিৱেশৰ অৱতাৰণা কৰি এটা ঘটনাৰ উদ্ভাৱনত সহায় কৰি দিয়ে। উদাহৰণ স্বৰূপে প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ কাৰণসমূহ। আনহাতে, সামাজিক কাৰণসমূহে এখন যুদ্ধ বা বিপ্লৱৰ উদগীৰণৰ বাবে কিছুমান উপাদানৰ সন্ধানত থাকে আৰু ইয়াত ঘটনাৱলীৰ মাজত এক দৈনন্দিন সম্বন্ধ থকা বুলি ধৰি লোৱা হয়।
  - **তুলনামূলক পদ্ধতি ঃ** ব্যক্তি আৰু সমূহ দুয়োবিধৰ মাজত মানৱ আচৰণ আৰু অভিপ্রায়ৰ মাজৰ কাৰণ সম্পর্কে সাধাৰণীকৰণত উপনীত হ'বৰ বাবে ৱেবাৰে এক তুলনামূলক পদ্ধতিৰ পোষকতা কৰিছিল। এই পদ্ধতিৰ জৰিয়তে মানৱ ক্রিয়াৰ বিভিন্ন ধৰণৰ উদাহৰণৰ মাজত তুলনা কৰাৰ জৰিয়তে আচৰণৰ কাৰণ আৰু ব্যক্তিনিষ্ঠ অর্থৰ বাখ্যা কৰিব পাৰি।

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ তলত উল্লেখ কৰা সমূহ সত্য নে অসত্য—

ক) সহানুভূতিশীল আত্মদর্শন মানে ক্রিয়াৰ অর্থ সম্বন্ধে কর্তা বা ব্যক্তিজনৰ স্বকীয় দৃষ্টিভঙ্গী।

খ) ব্যক্তিৰ প্রকৃত আচৰণক আদর্শ নমুনাৰ সৈতে তুলনা কৰিলেই গৱেষণাকাৰীয়ে উক্ত আচৰণ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰে।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৱেবাৰ আগবঢ়োৱা ঐতিহাসিক আৰু সমাজতাত্ত্বিক কাৰণৰ মাজৰ মূল পার্থক্য উল্লেখ কৰক?

.....

.....

১১.৬ ৰেবাৰৰ অৱদানসমূহৰ সমালোচনাত্মক সমীক্ষা

এই পাঠগোটটোত আমি ৰেবাৰৰ অৱদানসমূহৰ ওপৰত সমালোচনাত্মক আলোচনা কৰিম।

- ৰেবাৰক ব্যাখ্যামূলক সমাজতত্ত্বৰ প্ৰতিষ্ঠাতা বুলি কোৱা হয়। ৰেবাৰেইপোনপ্ৰথমে মানুহৰ ক্ৰিয়া বা আচৰণ অধ্যয়নৰ তত্ত্বমূলক দিশৰ উত্থাপন কৰিছিল আৰু এই ক্ৰিয়াৰ উদ্দেশ্য বা লক্ষ্যৰ অধ্যয়নৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছিল। আনহাতে, সমাজতাত্ত্বিক দুৰখেইমে সামাজিক ঘটনাৱলীৰ বস্তুমূলক, বাহ্যিক তথা আলৌকিক উপাদানসমূহ আৰু ব্যক্তিৰ ওপৰত ইয়াৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰিছিল। সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ দিশ তথা সমাজ পদ্ধতিত ব্যক্তিসমূহৰ ভূমিকাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। দুৰখেইম আৰু ৰেবাৰ এই দুয়ো গৰাকীয়ে সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ওপৰত আগবঢ়োৱা বিশ্লেষণক এটা আনটোৰ পৰিপূৰক বুলি গণ্য কৰা হয়।
- ৰেবাৰে দুৰখেইমৰ বিচাৰ পদ্ধতি তথা তেওঁৰ তত্ত্বমূলক দিশক আওকান কৰা নাছিল বৰং তেওঁ কৈছিল যে সামাজিক আচৰণৰ বিভিন্ন দিশৰ ভিতৰত তেওঁ ব্যাখ্যা কৰাটোও এটা আৰু মানৱ আচৰণৰ অধ্যয়নৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ এটা।
- ৰেবাৰে ব্যক্তি আচৰণৰ কৰ্তা বা ব্যক্তিজনৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰ দিশেৰে বুজাত গুৰুত্ব দিছিল। এই দিশটোক Emic বুলি কোৱা হয় আৰু সামাজিক আচৰণ তথা পৰিৱৰ্তনৰ আঁচনি প্ৰস্তুতকৰণৰ বাবে ই অতি আৱশ্যকীয়।
- সামাজিক ক্ৰিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ দিশ বিশ্লেষণৰ কাৰণে ৰেবাৰে কিছুমান পদ্ধতি উল্লেখ কৰিছে। তেওঁ ইয়াৰ সহায়ত সমাজ জগতখনক প্ৰকাশ কৰিছিল। সামাজিক ক্ৰিয়া সম্পৰ্কে জানিবলৈ সামাজিক আচৰণৰ আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰিছিল। তেওঁ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ সামাজিক ক্ৰিয়াৰ উল্লেখ কৰিছে আৰু ইয়াৰ সহায়ত গৱেষণাকাৰীয়ে ক্ৰিয়াৰ উদ্দেশ্য বা লক্ষ্য চিহ্নিত কৰিব পাৰিব।
- ৰেবাৰে সমাজতত্ত্ব আৰু প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ মাজত মূল পাৰ্থক্যৰ উল্লেখ কৰিছে। তেওঁ কৈছে যে প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞান প্ৰাকৃতিক ঘটনাৱলী অৰ্থাৎ কেৱল বাহ্যিক ক্ষেত্ৰৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে। আনহাতে সমাজতত্ত্বই ইয়াৰ বিষয়বস্তুৰ (সামাজিক ক্ৰিয়া) আভ্যন্তৰীণ দিশ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। তথাপি ৰেবাৰে কৈছে যে কেৱল ইয়াৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সমাজতত্ত্বক আন বিজ্ঞানসমূহৰ পৰা বাহিৰ কৰিব নোৱাৰি। সমাজতত্ত্ব বিষয়টো আনবিজ্ঞানৰ দৰে ইয়াৰ ব্যক্তিমূলক দিশৰ সহায়ত অধ্যয়ন কৰিব পাৰি। তেওঁ উচিত মূল্যবোধ আৰু নিৰপেক্ষ মূল্যবোধৰ মাজৰ পাৰ্থক্যও দাঙি ধৰিছে আৰু এইদৰে সমাজতত্ত্বক বিজ্ঞানত উপনীত কৰিছে।

ইমাইল দুৰখেইমৰ দৰে মেক্স ৰেবাৰকো আধুনিক সমাজতত্ত্বৰ এজন মুখ্য প্ৰতিষ্ঠাতা হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

১১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমাজতত্ত্ব বিষয়টো সামাজিক ক্রিয়া অধ্যয়নৰ সৈতে জড়িত। এই ক্রিয়াসমূহ আনৰ উদ্দেশ্যে কৰা হয়।
- উক্ত সামাজিক ক্রিয়াসমূহ ব্যক্তিনিষ্ঠ অর্থৰ আধাৰত জানিব পাৰি। এইবোৰ যিহেতু ব্যক্তিনিষ্ঠ সেয়েহে এইবোৰ ব্যক্তিজনৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰ সহায়তহে কেৱল বুজিব পাৰি।
- সামাজিক ক্রিয়াবোৰ লক্ষ্য থকা আৰু লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে কৰা যুক্তিসঙ্গত আচৰণ।
- সামাজিক ক্রিয়াক মূলতে চাৰিটা ভাগত ভগাব পাৰি আৰু এই ক্রিয়াৰ ফলাফল বা অন্তৰ প্রকৃতি তথা লক্ষ্যৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। এই চাৰি প্রকাৰৰ ক্রিয়া হ'ল— স্নেহমূলক বা গুণগত, পৰম্পৰাগত, মূল্যবোধক আৰু যুক্তিমূলক ক্রিয়া।
- ৱেবাৰে সামাজিক ক্রিয়াৰ ব্যক্তিনিষ্ঠ অর্থ বিশ্লেষণৰ কাৰণে কিছুমান পদ্ধতি আগবঢ়াইছে আৰু ইয়াৰ সহায়ত সামাজিক ক্রিয়াৰ সাধাৰণীকৰণ কৰিব পাৰি।

১১.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Abraham, Francis and Morgan, J. H. (1985); *Sociological Thought*; Delhi: Macmillan India Ltd.
2) Coser, Lewis A. (2004); *Masters of Sociological Thought*; Delhi, Jaipur: Rawat.
3) Hussain, Maquital; *A Prologue to Five Sociologists*; Dibrugarh: T.L.B. Publication.

১১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) অসত্য, খ) অসত্য, গ) সত্য, ঘ) অসত্য

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সত্য, খ) সত্য

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ঐতিহাসিক কাৰণে কোনো এক নির্দিষ্ট ঘটনা আৰু ইয়াৰ কাৰণ ব্যাখ্যা কৰে। আনহাতে, সমাজতাত্ত্বিক কাৰণে দুটা সাধাৰণ পৰিঘটনাৰ মাজৰ নিয়মীয়া সম্পর্ক ব্যাখ্যা কৰে।

১১.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চমু প্রশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ সামাজিক ক্রিয়া কি? ইয়াৰ বিভিন্ন প্রকাৰসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ২ ঃ পৰম্পৰাগত ক্রিয়া আৰু যুক্তিসঙ্গত ক্রিয়াৰ মাজৰ পার্থক্য উল্লেখ কৰক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন ঃ (৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ ৱেবাৰৰ সামাজিক ক্রিয়াতত্ত্বটো আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ সামাজিক ক্রিয়াৰ ব্যক্তিমূলক অর্থৰ বিশ্লেষণৰ বাবে প্রয়োজনীয় পদ্ধতিসমূহ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ সমাজতত্ত্বলৈ ৱেবাৰৰ অৱদান সম্পর্কে সমালোচনাত্মক আলোচনা আগবঢ়াওক।

*** ***** ***